

УДК 32.323.008

О.О.Проскуріна

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ:ПРОБЛЕМИ РОЗДОРІЖЖЯ

Статья Проскуриной Е.А. „Политическая культура Украины: проблемы перепутья” посвящена тенденциям развития политической культуры в Украине на современном этапе. Раскрыты внутренние противоречия развития политической культуры. Отмечены сложности, а также условия и возможности, при которых в стране сможет сформироваться новая политическая культура как тип политической культуры современной западной демократии в условиях глобальной информатизации.

Article Proskurina E.A. „ Political Culture of Ukraine: problems crossroads ” of exposes complication and possibility of becoming of political culture in Ukraine on a modern stage.

В Україні при загальній позитивній тенденції розвитку політичної культури остання перебуває в стані внутрішньої суперечності й фрагментарності, що перешкоджає в цілому блокуванню тоталітарних начал у суспільному й політичному житті.

Мета статті полягає в тому, щоб:

- виділити характерні особливості політичної культури України на початку демократичних перетворень;

- розглянути перспективи трансформації політичної культури українського суспільства в умовах внутрішніх змін самої України під впливом процесів глобалізації, появи нового типу політичної культури й формування інформаційного суспільства в загальносвітовому масштабі.

Актуальність статті та поставлених у ній завдань обумовлена тим, що:

по-перше, останніми роками у світі спостерігається підвищення інтересу суспільствознавців, політиків, журналістів і широкої громадськості до проблем політичної культури, що пов'язано зі змінами в менталітеті населення західних

країн, де за період після завершення Другої світової війни до вступу в третє тисячоліття відбулись серйозні перетворення, які й призвели до розвитку абсолютно інших відносин у світі, суттєво змінили структуру політичних цінностей та орієнтацій населення;

по-друге, назріла необхідність осмислення результатів соціально-політичних перетворень, що відбулися в колишніх соціалістичних країнах після падіння комуністичних режимів і завершення холодної війни, а також потреба прогнозування їх майбутнього розвитку в умовах посткомуністичної модернізації й прискорення економічної й культурної глобалізації;

по-третьє, усвідомлення соціально-політичної невизначеності, що склалась в Україні, де, на нашу думку, особливої значимості набуває суб'єктивний чинник політичної культури (ставлення до політики, політичні цінності, ідеологія, національний характер, культурне середовище й т. ін.) вузької елітарної верстви соціально-політичної системи, за яким стоїть можливість вибору того або іншого шляху розвитку суспільства. Роль цього чинника подібна до ролі флуктуації у відкритій нерівноважній динамічній системі, рух якої проходить через точку біфуркації;

по-четверте, у сучасній Україні, як і в усьому світі, зростає зацікавленість у пізнанні політичної поведінки суспільства й правил, що ним керують.

Необхідність подальшого осмислення феномена політичної культури українського суспільства в сучасний період, на нашу думку, пов'язана зі зміною всіх форм організації соціального життя, інтенсифікацією політичних стосунків в умовах глобалізації, пошуком механізмів міжрегіональної інтеграції всередині української держави тощо.

Поштовхом до подальшого розв'язання проблеми стали, звичайно ж, політичні події в Україні 2004 – 2006 років, які були серйозним випробуванням і для „різнокольорових” політиків, і для тих, хто підтримував одних та інших.

Одразу зазначимо, що період реформ, який триває в країні не перший десяток років, виявив суттєвий розрив між їх теоретичними моделями й практикою здійснення. Незважаючи на досягнуті результати, помилки

реформування суспільства поки не дозволили усунути політичне відчуження, яке виражається в незадоволеності владою, дистанціюванні значних мас громадян від неї, у нерозумінні її політичної стратегії й курсу, зниженні рівня політичної участі та ін.

Це, у свою чергу, ставить питання про життєздатні механізми переходу суспільства до нової якості розвитку. Ситуація ускладнюється тим, що реалізація реформаторських проектів за допомогою зусиль переважно зверху слабо враховує рівень й особливості політичної культури населення. Політиків можна оцінювати за їхніми справами „в ім'я народу”. І тут створюється враження, що політикам, які так „дбають” про народ, цей народ необхідний тільки в період чергових виборів, або в момент складних політичних ситуацій у країні, або в разі необхідності постояти „на смерть на майданах”, а потім зовсім цей народ і не потрібен.

Складні, важко вловлювані й пізнавані процеси перехідного періоду охоплюють не лише економічні, політичні й соціальні зміни, але й зміни, що відбуваються в суспільній свідомості, які є дуже вагомими для визначення подальшого розвитку суспільства.

Дослідники політичної культури України (М.Білецький, В.Буцевицький, М.Головатий, В.Лісовий, М.Маринович, Л.Нагорна, М.Остапенко, В.Рибкало, Е.Сверстюк, В.Шкляр, Л.Губерський, В.Андрущенко, М.Михальченко, Н.Погоріла, М.Антонович – це далеко неповний перелік дослідників політичної культури українського суспільства) сходяться в одному – на етапі завоювання незалежності для населення країни були характерні риси політичної культури „підданців”, особливостями якої, вважаємо, в наших умовах були:

- 1) *орієнтація людей на політичні інститути за відсутності будь-якої відповідальності за політичний вибір (оскільки його просто не було);*
- 2) *домінування почуттів в оцінці політичних явищ;*
- 3) *міфологічне мислення (політичні міфи відображають бажання людей і допомагають організувати діяльність мас), яскрава ідеологізація й політизація життя суспільства;*

4) нездатність колективно розв'язувати проблеми (директиви „зверху”, „є думка” та інші);

5) пріоритет групової справедливості перед принципами індивідуальної свободи особистості;

6) непохитна впевненість у правоті „своїх” принципів у поєднанні з великою кількістю орієнтирів громадян, що не припускають компромісу;

7) низький громадянський статус особистості.

На початку 90-х років влада вийшла з-під тотального контролю Москви, але чи стала вона менш авторитарною? Безумовно, ні, і, відповідно, авторитарний режим, як і раніше, сприймав своїх громадян як підданців і вимагав від них слухняності.

Союз розпався, перед Україною відкрилися альтернативні можливості розвитку. Вибір шляху розвитку постав як результат політичної гри й боротьби партій та угруповань, які дбали про корпоративні інтереси, щоправда, завуальовані.

У початковий момент політичної боротьби програми перетворення суспільства не піддаються раціональній верифікації, що відкриває широкі можливості соціальної міфотворчості, маніпуляцій масовою свідомістю. До того ж, крах старого порядку викликав ейфорію: здавалось, усе можливо в новому житті. Це породжувало завищені очікування в більшості населення країни, і зростання відносної депривації відразу ж набуло загрозливого характеру. Водночас абстрактна ідеалізація майбутнього створила сприятливі умови для популістського маніпулювання збудженим натовпом. Утопічні настрої, інспіровані виробниками ідеологічної продукції, захопили масову свідомість українського суспільства й стали рушійною силою політичного процесу [10].

Таким чином, ми ввійшли в зовсім інший, незнайомий для нас „світ демократії”, якого так жадали, з політичною культурою, яка була сприятливою для авторитарного режиму, зі спрощеним розумінням демократичного життя суспільства, схильністю оцінювати його за шкалою „добре – погано”.

Негатив внесли й засоби масової інформації, галюцинуючи й наркотизуючи уяву людей міфами про солодке життя; реальні можливості кризового суспільства ігнорувались. Достатньо подивитись газети 90-х років ХХ ст. Маніпуляції масовою свідомістю зробили пасивну більшість населення об'єктом інформаційної агресії, вигідної правлячій еліті, оскільки шляхом символічного насилля можна змінити когнітивні й оцінні структури, нав'язати суспільству нове бачення соціального світу [1].

Іншими словами, від влади народ України очікував багато чого, але небагато робилось для того, щоб щось змінювалось. Звідси виникала відчуженість від державного життя й поширювався хаос цінностей, який збільшував розрив між політичною елітою й громадянами. Після набуття Україною національної незалежності здавалось, що настала зоряна година національної демократії й ліберальної ідеології. У країні було створено інфраструктуру демократії й ринкової економіки, але ейфорія зникла із зростанням економічної, політичної й соціальної кризи.

Майбутнє демократії, правової держави й громадянського суспільства ставало проблематичним, оскільки лібералізація цін і гіперінфляція дали імпульс тіньовій економіці: криміналізація держави й суспільства стала тенденцією трансформації. Як писав М.Вебер, *„капіталізм за своїм типом може виступати як авантюристський, торговий, орієнтований на війну, політику, управління й пов'язані з ними можливості наживи”* [2].

Політична активність громадян, характерна для перших років незалежності України, змінилась політичною пасивністю, що створило передумови для безвідповідальності. Мабуть, це один з найважливіших чинників, який сприяє тому, що в суспільстві встановлюється самоуправство політично й економічно привілейованих людей [5].

Слід особливо відзначити, що проблема тут не тільки в політичній культурі, але й у самій політичній структурі. Для нормального функціонування будь-якої держави чи міждержавної системи, за твердженням політологів, необхідно, щоб ці відносини були приведені у відповідність з мораллю, культурою певного

суспільства. Але саме в політичній культурі формуються регулятори політичної поведінки й вибудовується мотиваційна база владних відносин.

Вважаємо, що особливість політичної культури в цілому полягає:

- *по-перше*, у тому, що вона становить собою не саму політику чи політичний процес, а їх усвідомлення, пояснення, оскільки в політичній галузі часто набувають значимості не тільки реальні дії й заходи держави, але й те, як вони оцінюються й сприймаються, у якому контексті подаються й т. ін.;
- *по-друге*, важливу роль відіграє прийняття чи неприйняття переважною більшістю населення форм реалізації реальних дій і заходів держави;
- *по-третьє*, політична культура окремої країни, що цілком характерно й для України, зазвичай виражає стійкі риси цивілізованого розвитку суспільства й держави. Це відбувається тому, що політична культура формується в процесі переплетення різноманітних ціннісних орієнтацій і способів політичної участі громадян, національних традицій, звичаїв, способів суспільного визнання людини, домінуючих форм спілкування еліти й електорату, а також інших обставин.

Окрім усього іншого, на політичну культуру України вплинула низка чинників та історичних подій, породжених ХХ століттям, які згодом проявились у регіональній дезінтеграції й стали відмінною ознакою сучасності *нашої* країни.

Ми вважаємо, що необхідно акцентувати ці чинники. Не треба робити вигляду, що такої ситуації не існує, більше того, вона набула загрозливого характеру, багато в чому завдяки політичній еліті, їхній боротьбі за владу, бізнес-інтереси, портфелі, впливи й т. ін.

Скільки б ми не переконували, що ми єдині у своїх політичних уподобаннях і жодних проблем у цьому плані в нас немає, проблема сама собою не зникне. Така проблема існує й стає серйозним гальмом процесу трансформації політичної культури України.

Вважаємо, що це, *по-перше*, чинники, обумовлені геополітичним становищем України. Історія визначила так, що мешканці однієї країни розділені

не тільки географічно, але й історично. Кожен регіон мав власну, докорінно відмінну від іншої, історичну долю, яка суттєво вплинула на формування політичних переваг, а потім проявилась у політичній дезінтеграції [8].

По-друге, на початку ХХ ст. на характер політичної культури надзвичайно сильно вплинули знищення тоталітарним режимом цілих соціальних верств (купецтва, селянина-власника, інтелігенції, офіцерства), відмова від ринкових регуляторів розвитку економіки, насильницьке впровадження комуністичної ідеології.

По-третє, в українській політиці домінують лінійно-моністичні установки й уявлення, які не відповідають системній трансформації. „Історія ніби насміхається над діями тих реформаторів, які намагаються сконструювати в соціальному середовищі щось, що не відповідає її природі, нав'язати середовищу шлях еволюції без урахування її власних внутрішніх еволюційних тенденцій. У таких випадках суспільство потрапляє в „капкан історії”, приходять до важко поправного кризового стану” [4].

„Капкан історії” для України вилився в те, і це *по-четверте*, що загострення політичної боротьби між різними політичними силами 2004 – 2006 рр. призвело до регіонального розподілу внутрішньо- й зовнішньополітичних переваг жителів України, що останнім часом стало серйозним чинником дестабілізації політичної ситуації в країні [3; 6].

По-п'яте, трансформаційний процес ускладнюється й тим, що демократизація й глобалізація відкривають Україну світовим інформаційним і культурним потокам, різко збільшуючи диференціацію ідеологічного поля.

Відсутність наукових знань, адекватних складності біфуркаційної ломки соціальної системи, ускладнюється радикалістськими імпровізаціями владних структур, які роблять упор на лібералізм і ринкову стихію.

Як вважає Дж.Стигліц, „моделі реформ, що спираються на загальноприйняті положення неокласичної теорії, швидше за все, недооцінюють роль інформаційних проблем, у тому числі проблем корпоративного управління, соціального й організаційного капіталу, а також інституційної й правової

інфраструктури, необхідної для ефективного функціонування ринкової економіки” [9].

По-шосте, тривала дистанційованість громадян від важелів влади, низька політична роль механізмів самоврядування й самоорганізації суспільства призвели до того, що більшість громадян переважно персоналізовано сприймають владу. В основі вимог населення країни до діяльності влади лежить моральний характер, що й визначає прагнення більшості громадян до пошуку харизматичного лідера („рятувальника вітчизни”, здатного вивести країну з кризи), нерозуміння ролі представницьких органів влади, тяжіння до виконавських функцій з обмеженою індивідуальною відповідальністю.

Усі наші „роздоріжжя” ускладнюються сьогодні ще й тим, що розгортається новий сценарій світового розвитку третього тисячоліття, яке формує власну систему цінностей, а цінності санкціонують той або інший тип діяльності й притаманну йому мету.

Україна не може існувати й розвиватися ізольовано від світу. Сучасні реалії внутрішнього й міжнародного життя владно вимагають нової самоідентифікації України, яка стане основою її стратегії включення в глобалізацію, що враховує національні особливості країни й відповідає її національним інтересам. Тому вважаємо, що в сучасних умовах підхід до політичної культури за шкалою „низька – висока” вже не актуальний. Необхідні зовсім інші якісні характеристики, оскільки нинішня епоха породжує інші залежності й інші принципи взаємодії влади, індивіда й суспільства. Це вповні стосується й України й пов’язано зі світовими процесами, а саме: трансформацією політико-культурної галузі в розвинутих індустріальних країнах, а як наслідок виникнення нових систем орієнтації, переваг, смислосзначимих реакцій.

Не випадково низка західних авторів поставили питання про появу й утвердження нової політичної культури (НПК). Поява НПК – це породження глобального інформаційного суспільства. Глобальні політичні трансформації, пов’язані з розвитком „нової політичної культури”, охоплюють різноманітні сфери буднів, починаючи з сім’ї й закінчуючи міждержавними політичними

інститутами. „Нова політична культура” – це багатопланові зміни, завдяки яким формуються нові моделі керівництва, дій, представництва, виникають нові проблеми й інтереси, змінюються устояні людські стосунки [12].

Т.Н.Кларк, Р.Інглехарт виділяють основні *елементи „нової політичної культури”*: *нова політична культура по-новому характеризує класичний континуум правих – лівих*: традиційне „ліве” крило все більше виражає соціальні, а не традиційні питання класової політики; *збільшення значимості соціальних питань порівняно з фінансово-економічними відділяє фінансові й соціальні питання, де соціальні питання потребують і соціального підходу*; *посилюється індивідуалізм в ринкових і суспільних відносинах, представники НПК сумніваються в „державі добробуту” (welfare state)*. Громадяни й лідери НПК стверджують, що „керівництво” як централізоване державне планування непридатне для багатьох економічних і соціальних послуг. НПК висуває проблему „ефективності послуг”, скептично оцінюючи роботу великого централізованого бюрократичного апарату. Федералізм і регіоналізм передбачають нові моделі, і все частіше чути гасла: „мале – красиве” чи „думай глобально, але дій локально”; спостерігаються *зростання значення „політики проблеми” й більш широка участь громадян*; відбувається *згасання ієрархічних політичних організацій*. Із зростанням важливості „політики проблеми” й участі громадян у політиці зменшується значення ієрархічних політичних організацій. „Нові соціальні рухи” й „політика проблеми” дозволяють прямо спілкуватися уряду й виборцям; нову політичну культуру підтримують молоді, освічені, багаті індивіди й товариства [12, с. 11 – 13].

Суворо кажучи, НПК виникла разом зі змінами в економіці й сім’ї, і її поширення заохочують зменшення соціальної й економічної ієрархії, зростання участі громадян у політичному житті, зростання консенсусу цінностей і вплив засобів масової інформації. НПК – це результат, пов’язаний із зростанням багатоманітності політичних зв’язків, які спираються на електронні комунікації, з постійним скороченням публічності в розподілі влади й зближенням публічних і приватних форм існування людини, медіатизацією й олюдненням політики,

проникненням технологій та етики шоу-бізнесу у владні комунікації, віртуалізації політичного простору й становленням різноманітних типів медіакратії. І хоча ці процеси мають первісний характер, як вважають дослідники Заходу, вони все ж знайшли своє відображення в культурному портреті передових суспільств [11; 12; 13].

Як не парадоксально, але сьогодні в політичній культурі українського суспільства наявні деякі тенденції й передумови, що сприяють зародженню НПК. Події, як відбувались у 2004 – 2005 рр., а потім мали продовження на парламентських виборах, – тому підтвердження. Однак у цілому в політичній культурі сучасної України не переважають норми й цінності не тільки НПК, але навіть культури демократичного типу, а типові форми поведінкової активності населення все ще визначаються слабко інтегрованою системою ціннісних переваг, які свідчать про глибоку фрагментацію суспільства.

Притаманні українській політичній культурі внутрішні демаркації й суттєві розколи між окремими сегментами не стільки сприяють її зближенню з мультикультурною моделлю, скільки утруднюють абсорбцію периферійних субкультур і створення цілісної в політичному відношенні, гомогенної культури, що властиве політичній нації. Більше того, українська політична культура при всьому своєму первісному розмаїтті чинить опір проникненню західних культурних цінностей, не поспішаючи позбутися зразків минулого мислення, а можливо, і виробленню власного підходу. Ці обмеження, які існують паралельно, не дозволяють українському суспільству знайти єдину політичну форму для різноманітних підходів та орієнтацій у сфері влади.

Крім того, в українському суспільстві протягом усіх років незалежності був відсутній консенсус, необхідний для ефективного державного управління. І, мабуть, політична еліта (якщо можна її так називати) відіграла в цьому процесі найактивнішу роль.

У ситуації постійно організовуваних політичних криз різними угрупованнями політичної еліти в боротьбі за владу мафія в союзі з бюрократією змогли у власних інтересах контролювати й використовувати інститути держави.

Деградуєча управлінська еліта під керівництвом Л.Кучми стала дисфункціональною. У ній під впливом субкультури злочинного світу утвердилось панування неформальних стосунків, які сьогодні є більш дієвими, ніж право. Альянс мафіозних і бюрократичних структур у момент біфуркації справив формуючий вплив на структуру-атрактор (демократію/ринок) українського соціуму. У результаті незалежну Україну було реорганізовано відповідно до субкультурних правил і цінностей мафіозно-бюрократичного світу, байдужого до національних інтересів країни. Влада в країні в період трансформації виявилась у руках перехідної нестабільної політичної еліти [7], а еліта „любих друзів”, яка прийшла їй на зміну в 2004 – 2005 рр., мало чим відрізнялась від попередніх „правителів”.

Досвід новітньої історії України свідчить, що в нашій країні особливостями соціального позиціонування людини є індивід зі щільною культурною оболонкою, непроникною для ідей і думок, які перебувають за рамками певних морально-етичних установок, з одвічною боротьбою за межею виживання. Тому виникає ситуація постійного взаємного нерозуміння, а політика перетворюється на поле гострої боротьби, непримиренності позицій і напруженості.

Разом з тим видається цілком очевидним, що інформаційні контакти українських громадян з носіями НПК усе ж дадуть певний політичний значимий ефект, це по-перше. А, по-друге, НПК, безсумнівно, укріпиться на власному історичному ґрунті й інституціоналізується. Як у цих умовах зміниться державно-адміністративна система України, поки незрозуміло. Час – найкращий стратег.

Література

1. Бурдые П. Социальное пространство и символическая власть // Начала. – М., 1994.
2. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма // Избр. произведения. – М., 1990. – С. 53.
3. Иваненко А.В., Прогнимак Е.Д. Формирование социальной солидарности как фактор преодоления межрегиональной дезинтегрированности Украины. – Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє: Матер. Всеукр. конф. Луганськ, 25-26 травня 2006 р. / Наук. ред. І.Ф.Кононов. – Луганськ: Знання, 2006. – С. 220 – 221.
4. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Синергетика: начала нелинейного мышления // Обществ. науки и современность. – 1993. – № 2. – С. 40.

5. Кокорська О.І., Кокорський В.Ф. Політична культура: теоретико-методологічні проблеми // Політична культура: теорія, проблеми, перспективи. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2004. – С. 7 – 14.
6. Погоріла Н.Б. Регіональні поділи в Україні: на прикладі політичної культури // Політична культура: теорія, проблеми, перспективи. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2004. – С. 63 – 81.
7. Роль еліт у трансформаційному суспільстві: Матер. круглого столу від 16.04.2003. – К.: Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2003, <http://dialogs.org.ua/ru/material/full/2/335>.
8. Скотна Н.В. Українська регіональна розколота цивілізація: філософсько-історичний дискурс // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє: Матер. Всеукр. конф. Луганськ, 25-26 травня 2006 р. / Наук. ред. І.Ф.Кононов. – Луганськ: Знання, 2006. – С. 99 – 107.
9. Стиглиц Дж. Кудa ведуть реформи? (К десятиліттю начала переходных процессов) // Вопр. економіки. – 1999. – № 7. – С. 4.
10. Тюменский И. Национальная идея Украины <http://russian.kiev.ua/archives/2003/0310/031020upt1.shtml>
11. Clarc T.N., Inglehart R. The New Political Culture: Changing Dynamics of Support for the Welfare State and Other Policies in Postindustrial Societies. – Clarc T.N., Hoffmann-Vartinot V.(eds) The New Political Culture. Oxford, 1998. – 487 с.
12. Norris P. A Virtuous Circle. Political Communication in Postindustrial Societies. – L., 2001. – 520 p.
13. Spender J.- C. Managing Knowledge Systems. – Despres C., Chauvel D.(eds.) Knowledge Horizons: The Present and Promise of the Knowledge Management. – Butterworth-Heinemann, 2000. – 453 p.